

SITUAȚIA POLITICĂ DIN IMPERIUL HABSBURGIC REFLECTATĂ ÎN SCRIERILE LUI FRANZ JOSEF SULZER (I)

Petru Ștefan IONESCU*

The Political Situation in the Habsburg Empire Reflected in the Writings of Franz Josef Sulzer (I)

Abstract. *Sulzer's writings have always been controversial, but taking a closer look, one sees an erudite scholar, a true enlightened spirit of the Aufklärung, familiar with many ancient and contemporary authors whom he does not hesitate to confront. Like his contemporaries, he was an enlightened scholar and his harsh tone may be explained by his searching for a better man, an educated, free-spirited and self-aware citizen of tomorrow, hence his disappointment at finding something completely different. His writings highlight the benefits of an enlightened government that aimed to create the proper conditions for development and progress by contrasting the decayed state of the people who lived under despotism.*

Keywords: *Sulzer, Habsburg Empire, Romanian Principalities, Enlightenment, reform.*

Cuvinte-cheie: *Sulzer, Imperiul Habsburgic, Principatele Române, iluminism, reformă.*

Franz Josef Sulzer s-a născut la 20 mai 1727, la Laufenburg, pe atunci o localitate din Imperiul Habsburgic, în prezent existând două orașele pe ambele maluri ale Rinului, unul în Germania, celălalt în Elveția, împărțite astfel prin pacea de la Luneville, din 1801, în urma războaielor napoleoniene. Cunoaștem relativ puține lucruri despre viața sa. Cele mai multe detalii biografice le aflăm din *Allgemeine Deutsche Biographie*¹. Conform acestei surse, după frecventarea școlii din Laufenburg, cel mai probabil a ajuns la o instituție de învățământ confesională, tatăl său dorind să-l vadă intrat în ordinul iezuiților. După cum se știe, el a ales ulterior o altă direcție și, foarte probabil, nu a păstrat amintiri foarte plăcute despre perioada petrecută în acea școală. Totodată asta ar putea explica atitudinea lui foarte combativă, anticlericală, de mai târziu, precum și entuziasmul său declarat și necondiționat față de reformele lui Iosif al II-lea, în special cele din domeniul bisericii, și de asemenea faptul că și-a început studiile academice destul de târziu, lucru ce i-a și îngreunat mai apoi accesul în corpul profesoral. Abia în 10 ianuarie 1754, când avea deja 27 de ani, îl regăsim în registrele Universității din Freiburg, ca student la fizică. Este foarte probabil să fi făcut și studii de drept, având în vedere faptul că ulterior i s-a propus să predea dreptul și să redacteze un cod de legi în Țara Românească, însă nu există dovezi în acest sens.

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România; e-mail: petru.ionescu@uab.ro.

¹ Schumann 1894, p. 151-153.

Potrivit lui A. Schumann², în perioada 1759-1773, Sulzer a fost căpitan și auditor în regimentul de infanterie Lattermann, nr. 45, care a staționat un timp în Transilvania. În perioada petrecută aici, cândva prin anii '60 ai secolului al XVIII-lea, s-a căsătorit cu Johanna von Drauth, fiică a senatorului și inspectorului alodial brașovean Joseph von Drauth, un membru de vază al patriciatului săsesc, dobândind astfel și dreptul de ședere în Transilvania. A avut trei copii cu Johanna, iar fiul său Josef Friedrich Sulzer, a intrat și el în regimentul de cavalerie al dragonilor de Savoia, nr. 5. Ulterior a avut o carieră în diplomație și a obținut și un titlu nobiliar. În 1774 Sulzer a fost chemat de către domnitorul Țării Românești, Alexandru Ipsilanti, să predea filosofia și dreptul la Școala Superioară - o Academie de Drept - ce urma să se deschidă la București, dar și să elaboreze un cod de legi. A ajuns acolo în toamna anului 1774, dar nu a predat și nici nu a elaborat codul de legi solicitat³. În anul 1780 Ipsilanti a publicat, în cele din urmă, și se pare că fără ajutorul lui Sulzer, o culegere de legi ce a reformat sistemul juridic din Țara Românească, care până atunci se baza pe unele pravile emise în timpul domnitorilor Matei Basarab și Vasile Lupu, înființând și trei tribunale la București. *Pravilniceasca condică*, în limba greacă *Sintagmation nomicon*, iar în limba română *Mica rândnială juridică*, a reprezentat o reală reformă a sistemului judiciar din Țara Românească, venind în întâmpinarea solicitărilor străinilor care începuseră să facă comerț aici, ca urmare a drepturilor garantate prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774, în urma căruia Țările Române au obținut dreptul de a practica liber comerțul.

În 1776 îl regăsim pe Sulzer în Moldova, cu o misiune secretă din partea lui Ipsilanti pe lângă domnitorul Moldovei, Grigore al III-lea Ghica⁴. Se pare că Sulzer s-a împotrivit ducerii la îndeplinire a acestei misiuni, iar ca urmare, Ipsilanti nu și-a mai ținut promisiunea de a-i oferi lui Sulzer postul de profesor și misiunea de a elabora codul de legi pentru Țara Românească. Aceste promisiuni neîndeplinite sunt considerate de unii drept motivul pentru care Sulzer ar fi scris atât de negativ la adresa românilor.

După o vreme îl aflăm pe Sulzer la Trnava, lângă Bratislava, unde încearcă să administreze o moșie, însă datorită viziunilor sale libertine despre religie se simte amenințat, fiind atacat de la amvon de preotul de acolo, iar în cele din urmă părăsește localitatea și abandonează afacerea în pierdere⁵.

² *Ibidem*.

³ Acest lucru este menționat chiar de Sulzer în lucrarea sa *Geschichte des transalpinischen Daciens [...]* (Sulzer 1781-1782).

⁴ Și acest aspect este menționat tot de Sulzer în aceeași lucrare. El nu vrea să explice în ce consta misiunea sa, însă lasă să se înțeleagă că era una importantă.

⁵ Experiența nefericită de la Trnava este povestită de Sulzer în *Altes und Neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen [...]* și pare că i-a lăsat un gust foarte amar față de justiția din Ungaria și față de intoleranța și superstițiile care domneau printre locuitorii din zonă,

La începutul următoarei decade, în anii '80 ai secolului al XVIII-lea, i se deschid noi perspective⁶. Pe de o parte, posibilitatea de a-i urma socrului său, senatorul brașovean Joseph von Drauth, și de a deveni senator, sperând poate să ajungă ulterior în altă parte a imperiului, deoarece exista obiceiul de a-i numi pe cei mai buni dintre funcționarii transilvăneni și în alte țări ale coroanei. Altă posibilitate, de care Sulzer s-a arătat a fi foarte interesat, a fost aceea de a fi numit în funcția de consul austriac în Țara Românească. Din păcate însă, niciuna dintre aceste posibilități nu s-a materializat. Înainte de a fi luată decizia în privința consulatului, el întreprinde în vara anului 1782, împreună cu fiul său, pe atunci în vârstă de 15 ani, o călătorie, care îl poartă de la estul la vestul Imperiului Habsburgic.

Așa cum ne spune chiar el în *Altes und Neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen [...]*⁷, pe parcursul acestei călătorii a vizitat multe mănăstiri, biblioteci, și a căutat prezența unor mari învățați ai vremii, precum Johann Jakob Bodmer (1698-1783), renumit filolog elvețian, Johann Caspar Lavater (1741-1801), pastor reformat, filosof și scriitor iluminist elvețian, Salomon Gessner (1730-1788), poet, pictor și grafician elvețian, teologul Heß din Zürich, tipograful J. Thurneisen sau Isaak Iselin, filosof iluminist, istoric, în Basel. Tot în timpul acestei călătorii a poposit și în Freiburg, la universitatea pe care o absolvise, unde a discutat cu profesorii de acolo care l-au sfătuit să aplice pentru catedra de statistică pe care Iosif al II-lea tocmai intenționa să o înființeze și i-au dat în acest sens și scrisori de recomandare pentru Viena. Când și această încercare a rămas fără izbândă nu i-a mai rămas decât să se întoarcă în armata imperială, fiindu-i oferit gradul de căpitan de cavalerie și auditor în regimentul de dragoni Savoia. În această calitate participă cu regimentul său la războiul ruso-austro-turc între 1787 și 1792 (cel încheiat cu Pacea de la Iași, din 9 ianuarie 1792) și moare în august 1791 de lingoare (febră tifoidă)⁸, în timp ce regimentul său se retrăgea din Țara Românească. Deși armata austriacă obținuse în acel an o victorie împotriva turcilor la Calafat, după moartea împăratului Iosif al II-lea în 1790, urmașul acestuia la tron, Leopold al II-lea, sub presiunea Prusiei, aliata turcilor, care amenința Austria cu războiul, și ca urmare a situației politice internaționale cauzată de evenimentele din Franța, încheie la Sistowa (Șiștov) o pace separată cu turcii la 4 august 1791. Acesta era contextul în care se retrăgea regimentul lui Sulzer în momentul morții sale.

încurajați în acest sens de preotul catolic, bun prilej pentru Sulzer să atace din nou Biserica Catolică.

⁶ Schumann 1894, p. 151-153.

⁷ Sulzer 1782.

⁸ Maior 1971, p. 71.

Foarte controversat încă din timpul vieții, purtând polemici cu mai mulți învățați ai vremii, se dovedește totuși a fi o persoană erudită și critică, un adevărat enciclopedist, în spiritul iluminist al vremurilor. Sulzer s-a întâlnit timp de trei ani cu Petru Maior, după numirea acestuia ca protopop la Reghin în 1784 și, de asemenea, cu Inocențiu Micu-Klein, discutând în contradictoriu diferite probleme de istorie și de limbă. Din dezbaterile acestea și altele, s-a născut probabil și dorința românilor ardeleni de a scrie o proprie istorie a neamului lor și de a dezvolta teoria continuității românilor.

A lăsat în urmă o operă importantă, *Geschichte des transalpinischen Daciens [...]*⁹, în care pune bazele teoriei imigraționiste, cu privire la etnogeneza românilor, ce avea să fie ulterior preluată și dezvoltată de alți istorici, precum Johann Christian Engel, Josef Karl Eder și mai ales Robert Rösler, cu teoria ce avea să îi poarte și numele, poziționându-se împotriva ideii de continuitate a românilor pe aceste meleaguri. Conform teoriei sale, românii ar fi emigrat în Transilvania abia în secolul al XII-lea.

Asemenea ideii și atitudinii, precum cele prezentate în cele două scrieri pe care le-a publicat (menționăm aici și *Altes und Neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen ...*), nu i-au adus prea multe simpatii și nu puțini au fost aceia care l-au combătut sau chiar satirizat, și asta nu doar din partea istoricilor români, ci și a unora maghiari sau germani, precum Georg Pray și Karl Gottlieb Windisch. Într-o paschinadă anonimă germană din anul 1783 Sulzer este numit chiar un Don Quijote al timpurilor sale¹⁰.

Dintre cei care l-au combătut, nu puțini erau cei ce vedeau în atitudinea sa critică și tonul acid care răzbate în paginile dedicate descrierii românilor un rezultat al faptului că planurile sale de carieră academică sau diplomatică în Țara Românească nu s-au împlinit, și în faptul că el nu se putea pur și simplu adapta la mediul atât de diferit din principate. Primul care îl acuză este nimeni altul decât Petru Maior, contemporanul său, cel care l-a cunoscut personal în vremea când Sulzer era staționat cu regimentul său la Reghin. Iată cum îl descria Maior:

„Eu, pe Franțiscus Iosefus Sulțer l-am cunoscut foarte bine, trăind cu dânsul trei ani, în orașul Sas-Reghin. [...] Și am avut dese întâlniri laolaltă și în cortelul lui și la mine, în casa parohiei. [...] Era om neîndestulat cu soarta sa, crezându-se a fi vrednic de mai mare pâine. [...] Om de prejudecăți cuprins și apăsător, care îl facea ca nu atâta să cerce adevărul lucrurilor, pre cum să afle

⁹ Sulzer 1781-1782.

¹⁰ Titlul complet al acestui pamflet anonim este *Der irrende Don Quitschot unsrer zeit, oder Beylage zu den dreyen Sendschreiben des k.k. Rittmeisters, und Auditors bey dem löblichen Dragonner Regimente Savoyen, J. Sulzers über seine litterarische Reise an Herrn Prediger Theodor Lang zu Cronstatt in Siebenbürgen.*

Situația politică din Imperiul Habsburgic reflectată în scrierile lui Franz Josef Sulzer (I)

dovede cât de subțiri, și fără putere spre adevărarea celor ce și-au băgat odată în cap și spre a-și răsfuga patima sa”¹¹.

Iar alții îl acuză că ar fi preluat pur și simplu și că ar fi compilat informații de la alți scriitori, precum Cantemir, generalul Bauer sau Carra, fără a avea o contribuție originală, bazată pe cunoașterea realităților. Totuși, Sulzer nu a făcut altceva decât să urmeze atât în *Geschichte des transalpinischen Daciens [...]*, cât și în *Altes und Neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen [...]*, forme literare consacrate la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și la fel ca alți autori, prelua informații de la alții, le analiza și combătea, cu susținerea propriilor puncte de vedere, realizând astfel o polemizare sub forma unui dialog erudit cu predecesorii săi. El se raporta desigur la cei care au scris înaintea lui despre Țările Române, intrând însă într-un dialog critic cu ei, preluând anumite afirmații ale acestora, refuzând altele și completând ceea ce considera că lipsea din descrierile lor, lucru observat și consemnat și de Horst Fassel și Sorin Chițanu:

„Avem, astfel, un dialog între Sulzer și Cantemir, unde primul aduce multe completări. Când e vorba de Cotnari de exemplu, Sulzer citează pasajul respectiv din Cantemir. Apoi adaugă că toate aceste constatări nu mai au decît o valoare istorică: toate bisericile menționate de Cantemir fiind acum ruine, iar din cauza războiului vinul vestit odinioară nu poate fi cultivat. Concluzia e: «Din toate acestea rezultă ușor, că atît înfățișarea exterioară cît și cea internă a Moldovei este cu totul alta decît pe vremea lui Cantemir». Când preia informațiile lui Cantemir despre Ceahlău, Sulzer adaugă o comparație: «Astfel Ceahlăul ar trebui să depășească în înălțime Bucegiul, dacă e adevărat că de aici poți vedea Akermanul la o depărtare de 60 de mile». Și când prezintă organizarea politică a Moldovei, Sulzer constată că informațiile lui Cantemir nu mai sînt actuale. Astfel din Moldova de Sus mai făceau parte la acea dată numai o parte din ținutul Hotinului, Dorohoiul, Hîrlăul și ținutul Neamțului și al Bacăului”¹².

Iar în ceea ce privește atitudinea sa, considerată exagerat de critică uneori față de anumite trăsături ale românilor, Sulzer se înscrie și aici în spiritul iluminist al epocii, alături de alți cărturari ai vremii. Acest spirit îi obliga pe aceștia să condamne tot ce nu reprezenta educație, progres, deschidere, într-un cuvânt iluminare, și să condamne formele de guvernământ despotice care i-au adus pe oameni în starea de decădere morală în care se aflau. Astfel, nici premergătorii lui Sulzer în descrierea Țărilor Române, precum Dimitrie Cantemir, Jean-Louis Carra sau generalul Bauer, nu sunt mai blânzi cu prezentarea moravurilor locuitorilor celor două principate. Pentru Cantemir situația este destul de tranșantă:

¹¹ Maior 1971, p. 71.

¹² Fassel, Chițanu 1978, p. 338.

„Moldovenii nu cunosc măsura în nimic; dacă le merge bine, sunt semeți, dacă le merge rău, își pierd cumpătul. Nimic nu li se pare anevoie la întâia aruncătură de ochi; iar dacă se ivește ceva cât de cât să le stea împotriva, atunci se zăpăcesc și nu știu ce să facă. [...] De altminteri moldovenii nu numai că nu sunt iubitori de învățătură, ci chiar le e urâtă aproape la toți. Chiar și numele meșteșugurilor cele frumoase și ale științelor nu le sunt cunoscute. Ei cred că oamenii învățați își pierd mintea și atunci când vor să laude învățătura cuiva, zic că a înnebunit de prea multă învățătură. Despre lucrul acesta moldovenii vorbesc fără cuviință zicând că «învățătura este treaba popilor; pentru un om de rând este de ajuns dacă știe să citească și să scrie, să-și scrie numele, să-și treacă în condica lui un bou alb, negru și cu coarne, caii, oile și alte dobitoace de povară, stupii și orice alte lucruri de acestea; toate celelalte sunt netrebuincioase»¹³.

Bauer, la rândul său, continuă într-un ton asemănător:

„Țara Românească nu duce lipsă numai de oameni de litere, de savanți și artiști iscusiți; chiar și meșteșugurile cele mai trebuincioase sunt delăsate. Într-adevăr, aici se găsesc oameni cu tot felul de meserii, dar ei sunt cei mai greoi și neștiutori pe care i-am văzut. Cei mai buni dintre ei sunt armeni sau evrei, iar pentru meseriile de jos, țigani, căci valahii nu sunt deloc înclinați a se strădui cu ceva care cere judecată, grijă și muncă sârguincioasă. Ei nu și-ar da nici cea mai mică silință pentru a-și procura vreun confort sau pentru a-și îndrepta vechile obiceiuri, încercând să-și facă viața mai plăcută. Trăiesc în continuare după vechile lor obiceiuri și nu le pasă deloc de ce se întâmplă în alte părți [...]”¹⁴.

În continuare însă, Bauer identifică și cauzele care au dus la această stare de decădere, aflându-le în despotism:

„Această amorțeală profundă, care împovărează și îndobitocțește o nație întreagă, nu este însă o boală neașteptată, care să cuprindă deodată un popor; ea este urmarea unui vechi despotism care seacă, puțin câte puțin, toate izvoarele vieții, încătușează în cele din urmă forțele sufletești și sfârșește prin a produce o lăncezeală generală și mortală în tot corpul politic. Aceasta este trista situație a domnilor Țării Românești, cărora orice încercare de a dezvolta o sămânță de talent, de a da sufletelor puțină tărie, li s-ar reproșa ca o crimă. [...] Toate aceste nenorociri au semănat spaima și înmărmurirea în sufletul unui popor fără sprijin din afară, fără putere înăuntru și au făcut din el o turmă josnică, slugarnică și sfoasă. [...] Astfel se schimbă lucrurile omenești. Urmașii romanilor au devenit sclavii unui popor barbar, odinioară necunoscut; ei au pierdut, odată cu libertatea, gustul științelor, al artelor și al meșteșugurilor. Monumentele unor strămoși atât de vestiți, ale căror ruine se găsesc încă în țară, nu fac nici cea mai mică impresie asupra acestor suflete

¹³ Cantemir 2001, p. 178.

¹⁴ Carra 2011, p. 127.

înjosite, lăsându-le pe cât de străine de orice sentiment de glorie, pe atât de puțin în stare să-și amintească măreția apusă”¹⁵.

Desigur, părerile acestora erau filtrate printr-o grilă de valori occidentale și ei făceau comparația cu ceea ce se afla în alte părți ale Europei, pe care le luau în mod firesc drept etalon. Și nu trebuie să uităm că ne aflăm în plin secol al luminilor, cu accentul deosebit pus pe cunoaștere, educație, eliberare a omului prin cunoaștere, prin deschiderea ochilor și a minții, pentru ieșire din „starea de minorat autodatorată” la care îndemna Immanuel Kant. Contrastul dintre aceste așteptări ale unor occidentali erudiți, înflăcărați de idealurile iluministe, unii, precum Carra, revoluționari autentici, care aveau să sfârșească sub ghilotină pentru convingerile lor revoluționare, pe de o parte, și idealurile la care tindeau ei și realitățile străvechi din principate, pe de altă parte, s-a dovedit a fi unul foarte mare. Ca urmare a acestei diferențe dintre așteptări și realitate au apărut poate și aceste tonuri, câteodată deosebit de aspre, în relatările lor despre moravurile locuitorilor din principate.

Jean-Louis Carra (1742-1793) recunoștea chiar în prefața cărții sale că nu a petrecut foarte mult timp în Moldova și Valahia și, fiind ocupat cu educația fiilor principelui moldovean și cu corespondența în limba franceză a acestuia, anul petrecut acolo nu a ajuns pentru a cunoaște în fond și în detaliu moravurile moldovenilor¹⁶. Cu toate acestea nu se sfiște să tragă niște concluzii tranșante, într-o interpelare adresată lui Rousseau:

„După aceasta, dacă domnul Rousseau vine și mai spune că popoarele barbare și fără legi valorează mai mult decât popoarele civilizate, îl voi ruga să meargă să trăiască un an în pădurile Moldovei”¹⁷.

Sulzer vine așadar să se înscrie cu *Geschichte des transalpinischen Daciens* [...], apărută în 1781-1782, în trei volume la Viena, într-o serie de autori occidentali care, din interese personale sau din însărcinarea unor puteri, au petrecut timp în principate, unde au observat și studiat organizarea acestora, dar și pe locuitorii lor, publicând apoi aceste observații, exercitând ulterior, unii, o influență puternică asupra altor scriitori, istorici și lingviști occidentali și români.

Istoria lui Sulzer, deși descrisă de către autor ca fiind doar prima parte - cea geografică - a unei opere mai complexe, tratează amănunțit și aspecte ale istoriei românilor și, nu în ultimul rând, etnogeneza acestora, lucrul care i-a adus și cea mai puternică contestare. Lucrarea conține însă și importante informații referitoare la limba română, Sulzer făcând o adevărată analiză a gramaticii limbii române aici, iar această parte a fost utilizată ca sursă și de

¹⁵ *Ibidem*, p. 131-132.

¹⁶ *Ibidem*, p. XXIX.

¹⁷ *Ibidem*, p. 197.

către renumitul filolog și romanist german Friedrich Diez, considerat ca fondator al lingvisticii romanice.

A doua parte, cea istorică, nu a mai fost tipărită, Sulzer intenționând să o publice cândva prin 1790, dar războiul și moartea sa survenită în 1791 au făcut ca această parte a operei sale să rămână inedită. Manuscrisele au fost cercetate de mai mulți istorici, printre care și Nicolae Iorga. Unii o consideră a fi cea mai amănunțită descriere a războiului ruso-austro-turc.

În cealaltă lucrare a sa, *Altes und Neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen [...]*¹⁸, Sulzer a descris atmosfera întâlnită de el în peregrinările sale prin imperiu din vara anului 1782, făcând o analiză a situației politice, economice și sociale din provinciile acestuia. În special se arată, iarăși, foarte combativ la adresa Bisericii Catolice și își afirmă din nou sprijinul total pentru reformele inițiate de Iosif al II-lea, „bunul împărat”, după cum avea să-i rămână numele și să intre astfel în conștiința colectivă a românilor ardeleni, pe care la fel l-a numit și el.

Sulzer este extrem de combativ, virulent chiar, la adresa clerului catolic și la adresa încercărilor papalității de a negocia cu împăratul eliminarea anumitor măsuri impuse de către acesta bisericii. Papa Pius al VI-lea a făcut o vizită în capitala imperiului în primăvara anului 1782, de Paște (cu puține luni înainte de vizita lui Sulzer la Viena cu prilejul acelor *călătorii literare*, tocmai pentru a discuta și negocia cu Iosif al II-lea aceste măsuri (dizolvarea ordinelor mănăstirești, acordarea de drepturi egale protestanților și ortodocșilor, taxarea clerului, naționalizarea bunurilor mănăstirești, închiderea școlilor conduse de către ordinele confesionale), însă fără succes, împăratul rămânând ferm pe poziții.

De altfel, Sulzer își începe epistolele sale chiar cu o descriere a situației politice tensionate din Viena acelei veri:

„V-am promis să vă prezint aceste lucruri acum, când ajung la Viena, unde acest oraș și aproape întreaga Europa se află în așteptarea unor lucruri importante, după ce Sanctitatea Sa a părăsit acest oraș”.

În privința Transilvaniei și Banatului, Sulzer constată o anumită decadere a situației politice, precum și o degradare a administrației. În special se observă acest lucru când face referire la situația din Timișoara, de unde toți coloniștii germani ar pleca, ca urmare a accesului liber al altor categorii în oraș:

„Sibiul, capitala patriei Dumneavoastră, îl cunoașteți, și știți, ce se întâmplă acolo, mult mai bine decât mine - iar despre Timișoara? Ei bine, aici ba vine un valah, ba un Raitze, ba un negustor de grâne sau de vinuri, cumpără ceva bunuri/proprietăți și devine nobil. Coloniștii își fac bagajele și pleacă parte în Bucovina, parte înapoi în Germania. Chiar și rara trupă de actori germani, care le vor gădila atât de puțin urechile sibienilor cu urletele lor, pe care ei le

¹⁸ Sulzer 1782.

numesc operete; pe aceștia i-am întâlnit cu cățel și cu purcel, mână în mână, în drumul lor de aici până la Sibiu. Pe scurt, frumoasa Timișoară este dezolantă (pustie), și acum poate și mândrul ungur să-și zângănească solitar sabia sa cea lungă pe străzile largi în timp ce-și mângâie mustața, și să scrijelească cât dorește cu pintenul cizmei blazonul său de noblețe în podeaua frumoasă a conacului de acolo. Așa arată acum Timișoara și această clădire magnifică, așa-numita Casă a Comitatelor de acolo. Cât despre oamenii de aici nimic altceva decât limitare, și un episcop schismatic, care îl lasă cu mult în urmă în toate cele pe cel catolic, care este dependent total de un canon; iar pe tot drumul de la Tisa la Buda nu se aude de la calvini altceva decât: Trăiască Împăratul Iosif!”¹⁹.

Cam aceasta este atmosfera cu care Sulzer își deschide scrisorile către Theodor Lange, pastorul luteran din Brașov, și în aceeași notă va continua pe tot parcursul cărții. Critică Biserica Catolică, înapoierea și superstițiile acceptate și/sau promovate de aceasta și afirmă în mod repetat susținerea sa necondiționată atât pentru stăruință și ordinea de drept, cât și pentru gândirea și exprimarea liberă. Un adevărat manifest politic iluminist. El abordează și alte aspecte referitoare la situația politică din imperiu, scriind și despre necesitatea reprezentării adecvate a intereselor politice, comerciale și militare ale imperiului în relație cu Țara Românească, de aici reieșind și dorința sa de a obține postul de consul austriac la București.

În *Altes und Neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen [...]*, Sulzer combină forma de jurnal de călătorie cu nuvela epistolară, un gen literar foarte popular la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Un mare impact asupra popularității acestui gen literar l-a avut autorul englez Laurence Sterne, cu foarte populara sa lucrare *A Sentimental Journey through France and Italy*, publicată în anul 1768, și care a ajutat foarte mult la impunerea acestui tip de literatură ca dominant pentru sfârșitul de secol XVIII. În lucrarea sa, Sterne s-a depărtat de scrierile de călătorie erudite, care puneau accentul pe educație și cunoaștere, unde autorul încerca să păstreze o distanță obiectivă față de cele relatate, și a pus accent mai mult pe exprimarea sentimentelor și a trăirilor personale, lucru care a și dus la popularitatea sa deosebită, fiind astfel accesibil și pe gustul unui public mult mai numeros. A fost urmat de un alt mare succes al lui James Boswell, *Journal of a Tour to the Hebrides* (1786), care a contribuit, de asemenea, la consacrarea memoriilor de călătorie ca gen literar. Alte nume mari ale literaturii s-au alăturat promotorilor acestui gen, cum ar fi François-René de Chateaubriand cu a sa *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, publicată în 1811, sau Johann Wolfgang von Goethe cu binecunoscuta sa *Italienische Reise*, în care descrie călătoria pe care a întreprins-o, în mare parte *incognito*, în Italia, între

¹⁹ *Ibidem*, p. 6.

1786 și 1788, dar pe care avea să o publice, într-o variantă stilizată și autocenzurată de comentariile prea directe între anii 1813 și 1817.

Această formă de roman epistolar sau nuvelă epistolară, adică o scriere sub forma unei culegeri de documente, în cazul acesta scrisori, de altfel și pasaje preluate din ziare și jurnale, reușește să dea o impresie de realism, fără a avea totuși nevoie să recurgă la diferite tehnici literare, precum naratorul omniscient, pentru a atinge acest scop. Relatările la persoana întâi, combinate cu descrierile unor evenimente reale, cunoscute, a unor locuri și oameni cunoscuți, redau practic aspecte uzuale ale vieții reale acordând astfel veridicitate sporită scrierilor, având prin aceasta un impact mai puternic asupra publicului. Dintre romanele epistolare de mare succes, putem aminti: Goethe, cu *Die Leiden des jungen Werthers* din anul 1774, Marry Shelley, cu *Frankenstein*, în 1818 sau, la sfârșitul secolului al XIX-lea, și implicând și Țările Române de această dată, pe Bram Stoker cu renumitul său roman gotic *Dracula*, în 1897. Nu trebuie să îi uităm, desigur, pe marii scriitori francezi, care au adoptat acest gen literar, precum Montesquieu cu *Lettres persanes* (1721), Jean-Jacques Rousseau cu *Julie, ou la nouvelle Héloïse* (1761) sau Choderlos de Laclos cu *Les liaisons dangereuses* (1782).

Sulzer, militar de carieră, se distanțează de Sterne cu a sa *Sentimental Voyage*, sau cea ce avea să publice romanticul Goethe în ale sale *Italienische Reise*²⁰. Nu este nici foarte descriptiv, când vine vorba de locuri și oameni, ci folosește această formă literară pentru lansarea, susținerea și argumentarea unui manifest politic de sprijinire a politicilor împăratului Iosif al II-lea, dar și de combatere a adversarilor acestuia, în frunte cu Biserica Catolică. El se bazează mai degrabă pe autori care aparțin genului „clasic” al literaturii de epistolare și de călătorie, cea cu încărcătură educațională și politică, în spiritul iluminist al vremii, precum compatriotul său, scriitorul și magistratul elvețian Johann Rudolf Sinner (1730-1787) cu *Voyage historique et littéraire dans la Suisse occidentale*, publicată la Berna în anul 1781, ediția în limba germană, *Historische und Literarische Reise durch das Abendländische Helvetien*, apărută la Leipzig în 1782, poate cunoscute și lui Sulzer. În spiritul erudit al vremii, Sinner își începe lucrarea cu prezentarea unei cuprinzătoare liste bibliografice cu autori care au mai abordat subiectul respectiv și operele acestora. Din cele 28 de titluri prezentate aici de Sinner, cele mai multe se regăsesc sub forma unor jurnale de călătorie, majoritatea scrise puțin înainte de anul 1781, de călători și scriitori germani, francezi, englezi, preponderent între 1786 și 1781, anul

²⁰ Atât Sterne, cât și Goethe folosesc scrierile de călătorie ca acoperire pentru o literatură în stil romantic și sentimental, unde ficțiunea se împletește cu realitatea, scopul fiind de a compune un text cât mai plăcut și de a implica cititorul în mod afectiv în lectură. Sulzer, pe de altă parte, nu folosește asemenea tehnici, stilul lui fiind direct și la subiect, apropiindu-se de un manifest politic și nu de o descriere sentimentală.

publicării operei lui Sinner, ceea ce demonstrează atât imensa popularitate a acestui gen literar la acea vreme, cât și circulația intensă a cărților în epocă, Sinner utilizând cele mai noi apariții editoriale în opera sa. Ilustrativ pentru seriozitatea cu care Sinner abordează acest gen și importanța pe care o acordă scrierii erudite și căutării adevărului este și faptul că încearcă să-i demaște pe impostori, pe cei care scriu opere pe care le denumesc impresii de călătorie, despre călătorii care nu au fost efectuate și se lansează în descrieri ale unor popoare pe care nu le cunoscuseră²¹.

Printre autorii de jurnale de călătorie erudite menționați de Sinner în cuprinzătoarea sa lucrare se află și Johann Georg Keyßler (1693-1743) cu *Neueste Reisen durch Deutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweiz, Italien und Lothringen*, Hanovra 1740/41, o lucrare de nu mai puțin de 2200 de pagini. Tot aici îl întâlnim pe teologul și filozoful iluminist elvețian Johann Georg Sulzer (1720-1779), autorul primei enciclopedii în limba germană, cu *Tagebuch einer Reise in die Schweiz im Jahre 1775, und von Hieres nach Nizza*, apărută, potrivit lui Sinner în 1779. E posibil ca această lucrare să fie parte din una mai cuprinzătoare, tot un alt jurnal de călătorie, *Tagebuch einer von Berlin nach den mittäglichen Ländern von Europa in den Jahren 1775 und 1776 gethanen Reise und Rückreise*, apărut la Leipzig în 1780, altă carte de gen ce poate să-i fi fost cunoscută lui Sulzer. Deși titlul ar putea sugera altceva, Sulzer nu descrie aici efectiv un itinerar cultural, literar, așa cum pare la prima vedere. Și acest gen era deja la modă la 1782, anul apariției *Altes und Neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen [...]* a lui Sulzer. În spațiul de limbă germană erau deja nume consacrate care se dedicaseră acestui gen, precum Friedrich Schulz (1762-1798), cunoscut în spațiul lingvistic german mai ales pentru opera sa dedicată istoriei Revoluției Franceze, *Geschichte der großen Revolution in Frankreich*, apărută la Berlin în 1790. Schulz era însă un publicist activ și foarte bun cunoscător al scenei literare germane, citit și respectat în egală măsură de contemporani, ceea ce l-a și îndemnat să scrie la rândul-i o genuină călătorie literară, *Litterarische Reise durch Deutschland*, Viena, 1785-1786, o adevărată critică erudită a peisajului scriitoricesc din spațiul lingvistic german al acelor ani. La fel ar fi și cazul lui Friedrich Leopold Graf zu Stolberg (1750-1819), prieten și tovarăș de călătorie în Elveția al lui Goethe, care a scris *Reise in Deutschland, der Schweiz, Italien und Sizilien*, publicată inițial în anul 1794, o binevenită completare a „călătoriei italiene” a clasicului german. Această lucrare cuprinde patru volume cu peste 100 de scrisori.

²¹ Referindu-se la L'Abbé de la Porte, Sinner spune că el, la fel ca mulți alții, descrie o călătorie pe care el de fapt nu a efectuat-o și pe sașii pe care nu i-a văzut în realitate, fiind astfel doar o operă de ficțiune, de acolo și impostura unor astfel de autori care susțineau că vizitaseră într-adevăr locurile descrise și întâlniseră populațiile despre care relatau (Sinner 1782, p. XXI).

Alta este situația la Sulzer. El folosește această formă literară ca un vehicul pentru a-și expune propriile sale idei despre forma de guvernământ și situația politică din imperiu. Atinge aspecte de politică internă (în special partea de toleranță religioasă, drepturile și libertățile acordate prin patenta imperială) și externă (înființarea unui consulat în Țara Românească pentru a susține interesele Imperiului Habsburgic în comerțul cu Levantul). Un adevărat manifest politic iluminist. Dacă Goethe, într-o fază romantică, folosește forma epistolară în *Die Leiden des jungen Werthers*, iar mai apoi jurnalul de călătorie stilizat în cunoscuta sa *Italienische Reise*, publicată în 1816-1817, dar care relatează călătoriile *incognito* ale tânărului Goethe din perioada 1786-1788 în Peninsula Italică și unde comentariile cu un caracter prea personal lipsesc din forma editată mai târziu și publicată de Goethe, Sulzer își afirmă cu tărie și fără menajamente convingerile politice. Spiritul cazon al lui Sulzer se distanțează astfel de forma literară a nuvelei sau romanului epistolar, așa cum a fost ea consacrată de Samuel Richardson sau Laurence Sterne, care puneau în centrul atenției morala și sentimentele, și îmbracă mai degrabă forma unui mult mai sec, dar cu atât mai realist, jurnal de călătorie. Nu este totuși nici un jurnal tipic de călătorie, nefiind descriptiv. Sulzer nu relatează decât succint despre locurile pe care le vizitează și oamenii pe care îi întâlnește, folosindu-se întotdeauna de ocazie pentru a prezenta situația politică, economică și socială a ținuturilor vizitate și a locuitorilor acestora, de multe ori ilustrate într-o perspectivă comparativ-istorică, prin raportarea la trecut. El folosește această formă literară pentru lansarea și susținerea unui manifest politic iluminist. Exprimarea sa este atent elaborată, iar scrierea astfel structurată încât să urmeze un fir roșu bine stabilit: introducere în temă, cu prezentarea stării jalnice în care se afla Transilvania din punctul său de vedere, situația politică, economică, confesională și a educației din Ungaria și Slovacia, respectiv situația politică tensionată din Viena în preajma vizitei papei Pius al VI-lea²².

Astfel, pe parcursul întregii lucrări, Sulzer nu ezită să își prezinte de fiecare dată ideile iluministe, progresiste, și susținerea necondiționată pentru reformele implementate de împăratul Iosif al II-lea, ca parte a reformării și centralizării statului și creării unei societăți tolerante, unite:

„Die Staatsklugheit, die öffentliche Ordnung und Ruhe erfordert es; daß man ein für allemal wisse, wo der, wo jener hingehört. Man gebe nur den protestantischgesinnten Katholiken jetzt die Freyheit sich für eine Parthey zu

²² Sulzer relatează aici cum papa Pius al VI-lea a petrecut o lună de zile în capitala Imperiului Habsburgic, între 22 martie și 22 aprilie 1782, fiind întâmpinat de împăratul Iosif al II-lea la Neunkirchen și ocupând apoi apartamentele Mariei Theresia de la Hofburg. Papa venise pentru a discuta cu împăratul o serie de probleme esențiale pentru biserică, și anume dizolvarea ordinelor călugărești, egalitatea protestanților, taxe pentru cler, naționalizarea proprietăților mănăstirești și închiderea școlilor conduse de către ordinele călugărești.

erklären, für die fie wollen, man fahre fort nach dem jetzigen Plane die Macht der katholischen Geistlichkeit zu beschnei-, den, die Klöster einzuziehen, dem Aberglauben zu teuren, die Schulen, die Kanzeln zu verbessern, kurz dem Katholiken die Augen zu öffnen: was gilts, in 50 Jahren denken und glauben wir alle gleich. Die so lang gewünschte Union ergibt sich von selbst, ohne daß wir nöthig haben werden, von einer Religion zur andern hinüber zu hüpfen, und es wird uns weiter nicht einfallen, einander wechfelsweise Päbtlter, Lutheraner, Kalviner, oder Unitarier zu schimpfen. Am Namen ist gar nichts gelegen; nur gute Bürger, und fromme Christen, müssen wir feyn, ein jeder unter seinem Bischoffe, wovon der eine ja sein Weib, der andere keines haben mag, alle insgesamt unter einem Oberhaupte dem Kaiser”²³.

Abrevieri bibliografice

- Cantemir 2001 - Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 2001.
Carra 2011 - Jean-Louis Carra, *Istoria Moldovei și Țării Românești*, Iași, 2011.
Fassel, Chițanu 1978 - Horst Fassel, Sorin Chițanu, *Botoșanii în jurnalele de călătorie germane*, în *Hierasus*, 1, 1978, p. 335-346.
Maior 1971 - Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, București, 1971.
Schumann 1894 - A. Schumann, *Sulzer, Josef*, în *Allgemeine Deutsche Biographie*, 37, 1894, p. 151-153.
Sinner 1782 - Johann Rudolf Sinner, *Historische und literarische Reise durch das abendländische Helvetien*, Leipzig, 1782.
Sulzer 1781-1782 - Franz Josef Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens. Im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen*, Viena, 1781-1782.
Sulzer 1782 - Franz Josef Sulzer, *Altes und Neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen, den Temesvarer Banat, Ungarn, Oesterreich, Bayern, Schwaben, Schweiz und Elsass u.s.w. in drei Sendschreiben an Herrn Prediger Theodor Lange in Kronstadt in Siebenbürgen*, 1782.

²³ „Spiritul statului, ordinea și liniștea publică o cer; ca pentru o dată și totdeauna să se știe locul fiecăruia. Să se dea catolicilor cu înclinații protestante libertatea de a se declara pentru o partidă, pentru care vor ei, să se continue potrivit actualului plan de a limita puterea clerului catolic, să li se ia mănăstirile, de a combate superstițiile, de a îmbunătăți școlile și amvoanele, pe scurt de a deschide ochii catolicilor: ceea ce înseamnă că în 50 de ani noi vom gândi și vom crede la fel. Atât de mult dorita uniune reiese de la sine, fără ca noi să trebuiască să sărim de la o religie la alta, și nu ne vom mai gândi la a declama cu schimbul pe papistași, luterani, calvini sau unitarieni. Numele nu are nimic de-a face; trebuie să fim doar buni cetățeni și creștini pioși, fiecare sub episcopul său, dintre care unul poate să fie căsătorit iar altul nu, toți la un loc sub conducerea împăratului” (Sulzer 1781-1782, p. 52).

LISTA ABREVIERILOR

AAR-SI	- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română. București.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
ActaHASH	- Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
Adevărul	- Adevărul. București.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészt-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapesta.
AF	- Altorientalische Forschungen. Institut für Archäologische Wissenschaften, Abteilung Vorderasiatische Archäologie. Berna.
AH	- Archaeologia historica. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Brno.
AHY	- Austrian History Yearbook. Center for Austrian Studies. Minneapolis MN.
AIEFCB	- Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. București.
AIAC	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. (este continuat de AIIGB).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AIIGB	- Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca. (continuă AIAC).
AIIN	- Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu.
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj.
AJPA	- American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologist. Baltimore.
Alba-Iulia	- Alba-Iulia. Alba Iulia.
Aluta	- Aluta. Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények. Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.
AMM	- Acta Moldaviae Meridionalis. Muzeul Județean Vaslui.
Anatolia Antiqua	- Anatolia Antiqua. L'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul.
AnB	- Analele Banatului. Muzeul Național al Banatului (serie nouă). Timișoara.
Anistoriton	- Anistoriton / <i>Ανιστόριτον</i> . History and Archaeology Journal. Digital Journal (Grecia).

Lista abrevierilor

- Annales** - Annales. Économies, Sociétés, Civilisations. École des Hautes Études en Sciences Sociales. Paris.
- Antaeus** - Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
- AntAfr** - Antiquités africaines. Université de Provence. Paris.
- AnUB-ŞP** - Analele Universităţii din Bucureşti. Seria Ştiinţe Politice. Universitatea din Bucureşti.
- AO** - Arhivele Olteniei. Serie nouă. Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova.
- Apulum** - Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia.
- ArhMed** - Arheologia Medievală. Reşiţa. Cluj-Napoca.
- ArhVestnik** - Arheološki Vestnik. Institut za arheologijo. Ljubljana.
- Arts of Asia** - Arts of Asia. The Asian Arts & Antiques Magazine. Hong Kong.
- Astra Sabesiensis** - Astra Sabesiensis. Despărţământul Astra „Vasile Moga” Sebeş.
- AUASH** - Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- Banatica** - Banatica. Muzeul de Istorie al judeţului Caraş-Severin. Reşiţa.
- BAR** - British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
- BB** - Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Naţional Brukenthal. Sibiu.
- BCH** - Bulletin de correspondance hellénique. L’Institut de correspondance hellénique d’Athenes. Atena.
- BCŞS** - Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenteşti. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- BECh** - Bibliothèque de l’école des chartes. Revue d’érudition. Paris.
- BerRGK** - Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt pe Main.
- BHAB** - Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timişoara.
- BJJS** - The British Journal of Sociology. London School of Economics and Political Science. University of London.
- BMA** - Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia.
- BOR** - Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. Bucureşti.
- Boabe de grâu** - Boabe de grâu. Revistă de cultură. Bucureşti.
- BR** - Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.
- Britannia** - Britannia: A Journal of Romano-British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies. Londra.
- Brukenthal** - Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Naţional Brukenthal. Sibiu.
- BS** - Balkan Studies. Institute for Balkan Studies in Thessaloniki. Salonic.
- BSNR** - Buletinul Societăţii Numismatice Române. Bucureşti.
- BTh** - Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti.
- BudRég** - Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.

CAC	- Central Asia and Caucasus. Institute for Central Asian and Caucasian Studies. Luleå (Sweden). Institute of Strategic Studies of the Caucasus. Baku (Azerbaijan).
Carpații	- Carpații: Vânătoare, pescuit, chinologie. Cluj.
Castrum	- Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele. Budapesta.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
Cercetări arheologice	- Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
Chronica	- Chronica: annual of the Institute of History. University of Szeged.
Cibinium	- Cibinium. Analele Muzeului Etnografic „ASTRA”. Complexul Muzeal „ASTRA”. Sibiu.
CN	- Cercetări Numismatice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
CNA	- Cronica Numismatică și Arheologică. Foaie de informații a Societății Numismatice Române. București.
CP	- Classical Philology. A Journal Dedicated to Research in Classical Antiquity. Chicago.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
Denarius	- Denarius. Slovenské národné múzeum - historické múzeum. Bratislava.
Der Unterwald	- Der Unterwald. Sebeș.
DolgCluj	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).
EDR	- Ephemera dacoromana. Annuario dell'Accademia di Romania. Roma.
EHQ	- European History Quarterly. Sage Publications. New York.
EO	- Etnograficheskoye obozreniye. Institut etnologii i antropologii RAN. Moscova.
Erdély Múzeum	- Erdély Múzeum. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Cluj-Napoca.
Études balkaniques	- Études balkaniques. Cahiers Pierre Belon. Association Pierre Belon. Paris.
European Archaeology	- European Archaeology/online. București.
FBW	- Fundberichte aus Baden-Württemberg. Stuttgart.
FI	- File de Istorie. Muzeul de Istorie Bistrița (continuată de <i>Revista Bistriței</i>).
FolArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapesta.
FUrb	- Forma Urbis. Roma.
Gasyrlar avazy	- Gasyrlar avazy. Ekho vekov. Kazan.
Germania	- Germania, Römisch-Deutscher Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
GM	- Golos minuvshogo. Federal'noye gosudarstvennoye byudzhethnoye obrazovatel'noye uchrezhdeniye vysshego obrazovaniya Kubanskiy gosudarstvennyy universitet. Krasnodar.
Godišnjak	- Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.

Lista abrevierilor

- HEI** - History of European Ideas. International Society for the Study of European Ideas. Londra.
- Hierasus** - Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
- Hiperboreea Journal** - Hiperboreea Journal. Societatea de Istorie Balcanică. București.
- HOMÉ** - A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc.
- HSCP** - Harvard Studies in Classical Philology. Harvard University. Cambridge (SUA).
- IIER** - Issues in Educational Research. Western Australian Institute for Educational Research Inc. New South Wales, Australia.
- IJESE** - International Journal of Environmental & Science Education. Kazan.
- IJL** - International Journal of Linguistics. Makrothink Institute. Las Vegas.
- IPH** - Inventaria Praehistorica Hungarie. Budapesta.
- Istoricheskie** - Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskustvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. Tambov.
- Izvestiya ASU** - Izvestiya. Altayskiy gosudarstvennyy universitet. Barnaul.
- Jászkunság** - Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület. Szolnok.
- JHE** - Journal of Human Evolution. Elsevier.
- JRGZM** - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz.
- Közlemények** - Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Cluj.
- KST** - Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara.
- Kubaba** - Kubaba. Faculdade de Ciências Sociais e Humanas, Universidade Nova de Lisboa.
- Lumea nouă** - Lumea nouă. București.
- Lupta** - Lupta. Iași.
- Mannus** - Mannus. Gesellschaft für Deutsche Vorgeschichte. Leipzig.
- Maqarnas** - Muqarnas Online. An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World. Cambridge.
- Marisia** - Marisia. Muzeul Județean Târgu Mureș.
- MCA** - Materiale și cercetări arheologice. București.
- ME** - Memoria Ethnologica. Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș. Baia Mare.
- MEFRA** - Mélanges de l'École française de Rome - Antiquité. Roma.
- MEJSR** - Middle-East Journal of Scientific Research. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai.
- MFME** - A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
- Mir nauki** - Mir nauki, kulturni, obrazovania. Gorno-Altaysk.
- MN** - Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie a României. București
- Mots** - Mots. Les langages du politique. ENS Editions. Paris.
- Muzeológia** - Muzeológia a kultúrne dedičstvo. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Múzeum** - Slovenské národné múzeum. Bratislava.

Natura	- Natura. Revistă pentru răspândirea științei. București.
NK	- Národní knihovna: knihovnická revue. Národní knihovna České republiky. Praga.
Numizmatika	- Numizmatika. Slovenská numizmatická spoločnosť. Bratislava.
PA	- Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
PolSci	- Romanian Journal of Political Science. Societatea Academică din România. București.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. Constanța.
PQCS	- Philippine Quarterly of Culture and Society. University of San Carlos. Cebu.
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
Rațiunea	- Rațiunea. Revistă bilunară de liberă cugetare. București.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița (continuă File de Istorie).
RES	- Review of European Studies. Canadian Center of Science and Education. Toronto.
RevHisto	- Revista de Historiografia. Instituto de Historiografía Julio Caro Baroja. Universidad Carlos III de Madrid.
RHA	- Revue historique des armées. Ministère de la Défense. Paris.
RHSEE/RESEE	- Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RIR	- Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională din București.
RMM-MIA	- Revista muzeelor și monumentelor. Monumente Istorice și de Artă. București.
Romantisme	- Romantisme. Revue du dix-neuvième siècle. Editeur Armand Colin. Paris.
România liberă	- România liberă. București.
Rossiyskaya istoriya	- Rossiyskaya istoriya. Akademicheskii nauchno-izdatel'skiy, proizvodstvenno-poligraficheskiy i knigorasprostranitel'skiy tsentr Nauka. Moscova.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RRSE	- Revista română de studii eurasiatice. Centrul de Studii Eurasiatice, Universitatea „Ovidius” Constanța.
SA	- Sociological Analysis. Oxford University Press. Oxford.
SAA	- Studia Antiqua et Archaeologica. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.
SArcheologiczne	- Sprawozdania Archeologiczne. Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Cracovia.

Lista abrevierilor

Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SC	- Studii și comunicări. Asociația Folcloriștilor și Etnografilor din județul Sibiu (din 1992 devine Studii și Comunicări de Etnologie).
SCB	- Studii și cercetări de bibliologie. Academia RPR. București.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCN	- Studii și Cercetări de Numismatică. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București.
SJ	- Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg Museum. Mainz am Rhein.
SJAHSS	- Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences. Scholars Academic and Scientific Publishers (SAS).
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Nitra.
SlovNum	- Slovenská numizmatika. Národný numizmatický komitet Slovenskej republiky a Archeologický ústav SAV. Nitra.
SM	- Svobodnaya mysl. Obshchestvo s ogranichennoy otvetstvennost'yu Politizdat. Moscova.
SMIM	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
SMIMed	- Studii și materiale de istorie medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
Socialismul	- Socialismul. București.
SP	- Studii de Preistorie. Asociația Română de Arheologie. București.
SS	- The Social Sciences. Western Social Association. Dubai.
Stâna	- Stâna. Revistă profesională și de cultură. Organ al oierilor din întreaga țară. Poiana Sibiului.
Steaua	- Steaua: literară, artistică și culturală. Uniunea Scriitorilor din România. Cluj-Napoca.
StudiaTC	- Studia Theologia Catholica. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBH	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
Studii	- Studii. Revistă de istorie. (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Suceava	- Anuarul Muzeului Județean Suceava.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis, Serie Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
Syria	- Syria. Archéologie, art et histoire. Revue d'art oriental et d'archéologie. Institut français du Proche-Orient.
Századok	- Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. Budapest.
TAD	- Türk Arkeoloji Dergisi. Ankara.
Telegraphul	- Telegraphul. București.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Transilvania	- Transilvania. Centrul Cultural Interetnic Transilvania. Sibiu.

Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
Vestnik Moskovskaya	- Vestnik Moskovskaya gosudarstvennaya khudozhestvenno-promyshlennaya akademiya imeni S. G. Stroganova. Moscova.
Vestnik Omskogo	- Vestnik Omskogo universiteta. Seriya Istoricheskiye nauki. Omskij Gosudarstvennyj Universitet. Omsk.
Vestnik Tatarskogo	- Vestnik Tatarskogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogicheskogo universiteta. Filologija i kul'tura. Kazan.
VI	- Voprosy istorii. Institut russkoy istorii Rossiyskoy akademii nauk. Moscova.
VF	- Voprosy filosofii. Izdatel'stvo «Nauka». Moscova.
VTT	- Veszprémi Történelmi Társaság és Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványa. Veszprém.
WASJ	- World Applied Sciences Journal. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai.
Xenopoliana	- Xenopoliana. Buletin al Fundației Academice „A. D. Xenopol” Iași.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Județean Arad.